

**МИЛАН МИЈАЛКОВСКИ
ВЕСЕЛА РАДОВИЋ**

ИСТИНЕ И ЗАБЛУДЕ О ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ У РАСПАДУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Увод

Познато је да уколико нека држава жели да на миран начин реши неки сложен друштвени проблем унутар својих граница, њена политичка елита треба да се потруди у разумевању различитих врста (оружаних) сукоба и начина њиховог вођења. Уз то је нужно да су јој својствене патриотизам, снажан национални идентитет, правдољубивост, компетентност и акционо јединство у остваривању трајних националних циљева. То подразумева и њену способност да поуздано процени да ли и ривалска страна жели мирно решавање проблема.

У суштинском смислу, ниједно од наведених обележја није било својствено „комунистичкој” елити Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ). Њено нејединство у вези будућности државе, први пут је јавно изражено тајно 1962. године. Потом је оптимално демагошки испољавано јавно и прва фаза је верификована доношењем Устава 1974. године. Такав Устав је обезбедио легитимно и легално разбијање СФРЈ. Наиме, њиме је федералним јединицама (републикама) дат статус држава, а оружана сила раздвојена у две компоненте – Југословенска народна армија (ЈНА) и Територијална одбрана (ТО). Друга фаза („Ништа нас не сме изненадити”) је обухватала реализацију разноврсних завереничких делатности против СФРЈ, које су кулминирале 1988. године када су агресивно и лукаво саботирани напори у вези са променом Устава из 1974. године. Трећа, катаклизмична фаза („Изненађени смо, контузовани и поражени”) у периоду од 1990. до 1992. године резултовала је уништењем СФРЈ.

Будући да се СФРЈ распала насилно, логично се генерише круцијално питање: Каква је била улога њених Оружаних снага - ЈНА и ТО у том процесу? Да, Оружаних снага, а не искључиво улога ЈНА, како углавном питају и упућени и неупућени у овај проблем (Зашто ЈНА није бранила СФРЈ? Зашто ЈНА није одбранила државу? Много је оваквих и њима сличних питања постављано у недавној историји). Одговор на таква питања је могуће дати само уколико се

проникне у срж проблема. Она је формулисана у питању: Да ли је ЈНА могла да самостално успешно брани и одбрани СФРЈ? Скроман одговор на ово питање је размотрен и изложен у раду, који сажето гласи: систем руковођења и командовања Оружаним снагама СФРЈ био је нејединствен у смислу онемогућавања ЈНА да извршава основну уставну улогу и супротставља ТО ЈНА. Штабу врховне команде ЈНА је била позната ова нелогичност, међутим, доследно ју је поштовао и тиме систематски доприносио урушавању интегритета и кредибилитета ЈНА. Идеолошка заслепљеност Штаба врховне команде била у толико великој мери изражена да није могао да схвати да се ЈНА суочила са бескомпромисним непријатељем који применом силе покушава да постигне свој политички циљ – стварање националних држава, разбијањем СФРЈ. Имајући у виду једностарешинство и субординацију у командовању, Штаб врховне команде је својом некомпетентношћу пресудно допринео да ни морал, нити физичка безбедност припадника, састава и објеката ЈНА нису адекватно брањени од напада оружаних формација сепаратиста (за предузимање таквих мера није му било неопходно наређење Врховне команде - Председништво СФРЈ, нап. аут.). Наведено упућује на питање: Будући да ЈНА није могла саму себе да заштити, да ли је могла да брани и одбрани СФРЈ?

Основне чињенице о комунистичкој Југославији

Социјалистичка Федеративна Република Југославија¹ (СФРЈ) је настала као резултат четворогодишње ослободилачке оружане борбе (1941-1945) југословенских народа против окупатора, чију окосницу су чинили немачки и италијански фашисти и револуције, изведене под руководством Комунистичке Партије Југославије (КПЈ). У тој борби погинуло око 1, 7 милион грађана Југославије. СФРЈ као европска држава је заузимала јужни део средње Европе и средње и северне делове Балканског полуострва. Заузимала је простор од 255.804 квадратна километра. Укупна дужина копнене границе Југославије и њених седам суседа (Аустрија, Мађарска, Румунија, Бугарска, Грчка, Албанија и Италија), рачунајући речни, језерску и поморску, износила је 2.969 километара.

Према попису из 1991. године, СФРЈ је имала 23.500.000 становника, односно народи (Срби, Хрвати, Словенци, Муслимани, Македонци и Црногорци) и народности (Албанци, Мађари, Југословени, Чеси, Италијани, Турци, Бугари, Румуни, Роми и други).²

¹ Прва Југославија као заједничка држава Јужних Словена је успостављена актом уједињења усвојеног 1. децембра 1918. године. Пре тога на територији тадашње Југославије постојале су две суверене државе (краљевине) Србија и Црна Гора, док су остале југословенске земље и покрајине - Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Далмација и Војводина биле у саставу Аустроугарске. Краљевина Југославија је фактички престала да постоји капитулацијом југословенске војске након оружане агресије фашистичке Немачке и Италије 17. априла 1941. године.

² Савезни завод за статистику СФРЈ, Статистички билтен број 1934, Београд, 1992.

СФРЈ је била једнопартијска (комунистичка), федерална, самоуправна и несврстана држава. Према Уставу из 1974. године³, СФРЈ је била савезна држава као државна заједница добровољно уједињених народа и њихових социјалистичких република,⁴ као и покрајина Војводине и Косова (налазиле су се у саставу Социјалистичке Републике Србије), заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности (Устав СФРЈ, члан 1.). Према члану 2. Устава, територија СФРЈ је јединствена, сачињавају је територије социјалистичких република и границе између република могу се мењати само на основу њиховог споразума.

Савез комуниста Југославије (СКЈ) имао је статус основног покретача и носиоца политичких активности, односно организована водећа идејна и политичка снага радничке класе и свих радних људи и грађана, ради заштите и даљег развоја социјалистичких самоуправних друштвених односа. Међутим, крајем осамдесетих година 20. века, наведено је само формално карактерисало СКЈ, што је драстично потврђено на највишем нивоу - Конгресу. „14. Конгрес СКЈ је одржан 24. јануара 1990. године и био последња нада за оне који се још искрено надају да се ток ствари у Југославији може преокренути набоље, ка јединству и решавању уставних проблема. Међутим, слаби су изгледи да ће тако и бити. Конгрес је прекинуо рад напуштањем словеначких делегата са потпуном неизвесношћу шта ће бити... Ивица Рачан, председник СК Хрватске, обавестио је Конгрес да у случају да Конгрес настави рад, делегати из Хрватске неће учествовати у одлучивању. Практично су се придружили Словенцима...”⁵.

Основне чињенице о Југословенској Народној Армији

Одбрамбено опредељење СФРЈ је подразумевало активно учешће свих људских ресурса, односно замисао која се терминолошки звала Концепција општенародне одбране и друштвене самозаштите (КОНО и ДСЗ). Таква замисао је материјализована у Систем ОНО и ДСЗ, чију окосницу су чиниле Оружане снаге СФРЈ. Југословенска Народна Армија (ЈНА) је представљала једну компоненту оружаних снага СФРЈ, које су чиниле јединствену целину и састојале се од ЈНА и Територијалне одбране.⁶

ЈНА је била заједничка оружана сила свих народа и народности и свих радних људи и грађана, а ТО је представљала најшири облик организованог оружаног општенародног отпора. ЈНА се састојала од видова (Копнена војска, Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана и Ратна морнарица), родова (пешадија, оклопно-механизоване јединице, артиљерија,...) и служби (интен-

³ Службени лист СФРЈ, број 9 од 21. фебруара 1974.

⁴ СФРЈ су сачињавале: СР Босна и Херцеговина, СР Македонија, СР Словенија, СР Србија, СР Хрватска и СР Црна Гора.

⁵ Јовић, Борисав.: *Последњи дани СФРЈ*, Компанија ПОЛИТИКА, Београд, 1995, стр. 92-93.).

⁶ Устав СФРЈ, члан 240. став 2 и Закон о општенародној одбрани СФРЈ, члан 91.

датска, техничка, финансијска,...), чија организациона структура је периодично реформисана ради успешно извршавање основног задатка – одбрана државе од спољне агресије и заштита уставног поретка. У циљу јачања одбрамбене способности државе, половином 80-тих година, врховно командовање је приступило опсежној реорганизацији ЈНА и с тим у вези, усвојило план под називом „Јединство.” Планом „Јединство”⁷ било је предвиђено да се реорганизација ЈНА одвија у континуитету, без нарушавања борбене готовости кроз три фазе („Јединство 1, 2 и 3”), почев од 1986. до 1995. г. Реализацијом неких задатака тог плана извршено је укрупњавање јединица ЈНА, формирањем Војних области (ВО) и Корпуса (К) од постојећих јединица ЈНА. Војне области су представљале стратегијске групације, према којима је југословенско ратиште (територија СФРЈ) било подељено на четири војишта: централно, северозападно, југоисточно и војнопоморску област.

ЈНА бројала је око 220 000 људи 1990. г., чију организациону структуру чиниле су три војне области – 1. ВО (Београдска), 3. ВО (Скопска) и 5. ВО (Загребачка), Војнопоморска област ВПО) и Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана (РВ и ПВО). Свака војна област се састојала од пет до седам корпуса и других јединица.

Опредељујући фактори Концепције ОНО и ДСЗ били су: „социјалистички самоуправни систем; федерално уређење, братство и јединство; равноправност и заједништво народа и народности СФРЈ; политика несврстаности; војно-политички и географски положај земље; демографске и материјалне могућности; искуства народноослободилачког рата Југославије; политика, циљеви и војна доктрина потенцијалних агресора.”⁸

Дилеме о савезној (федералној) држави

Званично једнопартијска (комунистичка) а у суштини вишепартијска Југославија (јединственог СКЈ чинили су девет савеза комуниста - шест републичких, два покрајинска и Организација Савеза комуниста у ЈНА, нап. аут.), крајем осамдесетих година 20. века, пролазила је кроз крајње тешку, кризну етапу свог развоја. Постојале су бројне и разноврсне тешкоће у остваривању функција федералне државе.⁹ Код југословенског руководства и руководства и чланства „вишепартијског” Савеза комуниста и новоформираних политичких странака, постојала су опречна (и искључива) гледишта у вези будућности заједничке државе. Биле су евидентне многе дилеме о могућим и вероватним опцијама расплета југословенске кризе, укључујући и опцију распада Југославије. На јавној и на скривеној сцени, поред осталог, лебдело је питање: **да ли Југославија уопште треба да постоји или не?**

⁷ Цокић, Јеврем.: *Почетак краја*, Српска књига, Рума, 2008, стр. 14.

⁸ *Стратегија оружане борбе*, Савезни секретаријат за народну одбрану, Београд, 1983, стр. 40.

⁹ „Уместо федеративног државног уређења ствара се до сада у свету непознати конгломерат који се само формално звао федерација, а који може бити свашта, само не функционални тип државе...” (Кадиевић, Вељко.: *Моје виђење распада*, „Политика”, Београд, 1993, стр. 62.).

Логичан одговор је указивао на то да Југославија треба да постоји, али да је треба преуредити, јер је била у интересу свих њених грађана, народа, народности и република. Важно упориште одговора налазило се у немогућности креирања ваљаног одговора на друго, много енигматичније питање: **да ли је евентуални распад Југославије могуће постићи на миран начин?**

Кључне узроке насилног распада комунистичке Југославије 1991. године треба тражити тридесетак година уназад, а радикалне геополитичке и друштвене промене у Европи (колапс социјализма, самоукидање Варшавског уговора и уједињење Немачке) и свету, снажно су утицале да се то догоди баш те године. Напросто, комунистичка Југославија, уместо неопходног националног идентитета који је стуб сваке државе, имала је идеолошки идентитет, чији је кључни фактор представљао СКЈ. У тадашњој Југославији, СКЈ (Партија) је одлучивао о карактеру и функционисању законодавне, извршне и судске власти. На тај начин, привидан дуализам власти (партијски и властодржачки) у ствари, представљао је чисти монизам, јер суверена власт је представљала оптимална трансмисија воље и моћи Партије. Оружане снаге СФРЈ су представљале веома поуздану полугу Партије. На несрећу грађана и народа комунистичке Југославије, њени водећи комунисти, најпре тајно а потом јавно, деловали су против заједничке државе. Они су своје партијске одлуке операционализовали у државне нормативно-теоријска документа чије еволуционо практично остваривање је 1991. г. ескалирало у револуционарно (насилно). О томе постоје бројни докази, а сажето наводимо најкарактеристичније.

Дезинтеграција идеолошког идентитета Југославије догодила се на тродневној тајној седници Извршног комитета Централног комитета СКЈ¹⁰ (највише тело Партије, нап. аут.) одржаној у марту 1962. г. На тој седници¹¹, поред осталог је констатовано да је у земљи дошло до „политичке и економске стагнације” и да је цео процес правног развоја Југославије у озбиљном заостајању, као и да је „повећана плина националистичког приступа у решавању многих југословенских проблема” а посебно је упозорено на појаву национализма у Словенији, Хрватској и Македонији. Расправа на седници је указала на веома изражено антијугословенство словеначких и хрватских представника. У најсажетијем смислу речено, расправа је показала да учесници нису спремни да разреше југословенске проблеме, веома оптерећене национализмом. Најсмелији и истиниту констатацију о тој седници изнео је генерал Иван Гошњак: „Рекао сам на самом крају Пленума да овај ЦК СКЈ није показао ни способност ни спремност да реши проблеме са којима се данас сусрео”.

У складу са израженом неспремношћу највиших југословенских комуниста на поменутој тајној седници (1962.) да решавају постојеће проблеме у

¹⁰ „Само одржавање те седнице и дневни ред, третирано је као најстрожа државна тајна. Упркос томе, она је снимана – тајно. Налог за снимање дао је Александар Ранковић, тада један од најближих сарадника Јосипа Броза – Тита, а да су укључени микрофони знали су Тито и Кардељ” (Зечевић, Миодраг.: *Почетак краја на тајној седници*, „Вечерње новости”, Београд, 08.02.1999, стр. 13.).

¹¹ Духачек, Антун.: *Исповест обавештајца – успон и пад југословенске обавештајне службе*, Графопрес, Београд, 1992, стр. 152.

Југославији, њихова перфидна деструктивна ангажованост у наредном периоду, под легендом остваривања процеса децентрализације савезне државе, била је суштински усмерена на дезинтеграцију државе. Међу таквим њиховим бројним (не)делима, два су пресудна – доношење Устава СФРЈ 1974. г. и 14. ванредни Конгрес СКЈ у јануару 1990. године када се распала Партија.

Напросто, према Уставу из 1974. г., социјалистичке републике су добиле статус државе¹², а аутономне покрајине (Косово и Војводина) у Србији статус „самоуправна демократска друштвено-политичка заједница...” (члан 14). Тиме су обезбеђени легитимни услови да националистичка руководства појединих република (и покрајина) лукаво опструирају функције савезне државе (Југославије) и 1990. г. крену у њено отворено разбијање.

Почетак јавног објављивања краја постојања СФРЈ учинили су делегати Савеза комуниста из Словеније, тако што су демонстративно напустили 14. ванредни конгрес СКЈ, у јануару 1990. г. Тиме је практично престао да постоји „јединствен” СКЈ и лажни идеолошки југословенски идентитет, а ЈНА изгубила једно од свог основног обележја.

Кобне заблуде о живавости партијског идентитета ЈНА

Аргументовано се може тврдити да ентропија партијског (идеолошког) идентитета СФРЈ представљао кључни узрок неспособности ЈНА да 1990-1991. г. одговори својој уставној улози – да брани СФРЈ. С тим у вези треба поћи од чињенице да је Комунистичка Партија Југославије (КПЈ је промењен у СКЈ, нап. аут.) у периоду од 1941 до 1945. г. створила ЈНА и до 1990. године пресудно утицала на њен интегритет и кредибилност. Међу бројним доказима о томе, поменимо само најкарактеристичније. Према Уставу СФРЈ из 1974. године, „СКЈ својим усмеравајућим идејним и политичким радом, основни је покретач и носилац политичке активности ради заштите и даљег развоја социјалистичке револуције...”¹³. У складу с таквим одређењем, Организација СК у ЈНА као део СКЈ, била је равноправна организацијама Савеза комуниста у социјалистичким републикама и покрајинама. Наиме, након 10. Конгреса СКЈ (одржан 27-30. маја 1974. г.) „СКЈ је постао саставни и неодојиви део ЈНА, с обзиром да је дотадашње Повереништво СКЈ за ЈНА, трансформисано у Организацију СК у ЈНА, која је прожимала војску у целини, следећи у потпуности њену војну организацију”¹⁴.

Организациони облици СКЈ у ЈНА били су утврђени Статутом СКЈ, поред осталог, у смислу да „Организација СКЈ у ЈНА разрађује, конкретизује и спроводи у живот идејно-политичке ставове СКЈ о оружаном борби у складу са

¹² „Социјалистичка република је држава заснована на суверености народа и на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи, и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности” (Устав СФРЈ, члан 3.).

¹³ Устав СФРЈ, „Службени лист СФРЈ”, бр. 11/94 од 21. 11. 1974, стр. 22.

¹⁴ Вукшић, Драган; *ЈНА и распад СФРЈ Југославије*, Текомграф, Стара Пазова, 2006, стр. 104.

условима њеног вођења и мобилише комунисте и све друге субјекте у ЈНА на спровођењу тих ставова”¹⁵. Имајући у виду да су скоро све старешине ЈНА били чланови СКЈ, они су наведене партијске задатке извршавали на један од следећих начина: као неодвојиви део своје формацијске дужности (командна) и као професионални партијски кадрови. У првом случају, сваки професионални припадник ЈНА (војна и цивилна лица) имао је обавезу да активно делује у складу са политиком Партије. Будући да је у сваком саставу ЈНА ранга чета-батерија и вишим јединицама постојала Основна организација СК, чији секретар није био професионалац, ту функцију, периодично (најчешће две године) је обављало лице које изабере чланови Савеза комуниста. У другом случају, професионални партијски кадрови налазили су се на дужностима председника Комитета СК у јединицама ранга дивизија, њима равних и виших јединица, укључујући и председника Комитета СК у ЈНА, који је углавном био генерал-пуковник и трећа личност у хијерархији ЈНА (прва је био Савезни секретар за народну одбрану, а друга начелник Генералштаба, нап. аут.).

За разлику од периода (1941-45) када је КПЈ у складу са јасним политичким циљевима (ослобођење отаџбине од окупатора и свргавање буржоаске власти) створила сопствену оружану силу (Југословенску Армију, потом преименована у ЈНА) која је применом силе остварила те циљеве, на почетку југословенске кризе (1989-1990), СКЈ се нашао у потпуној конфузији. Наиме, није био способан да одреди циљеве борбе, ни да се трансформише (деидеологизује) у политичку странку чији програм би гарантовао успешну одбрану државе. Разлог за то је била политика државног руководства у вези са одбраном државе, која је више збуњивала него оријентисала. Дакле, СКЈ није успео да обезбеди идејно-политичко јединство и борбену способност ниједног састава ЈНА.

Такво посртање СК у ЈНА било је логично, ако се има увиду да Штаб Врховне команде ЈНА није схватио последице распада СКЈ на 14. ванредном Конгресу СКЈ, односно није схватио да СКЈ више не постоји, што је значило да у суштинском смислу више није постојала ни једнопартијска (комунистичка) Југославија. У том контексту треба посматрати његове догматске потезе, који су у великој мери допринели да ЈНА не изврши своју уставну улогу. Ради се о томе да је после 14. Конгреса СКЈ интензивирало неколико важних дезинтеграционих друштвених процеса, и то: (1) нагло је ослабио ауторитет СКЈ као југословенска политичка кохезиона снага; (2) интензивирала је политичко-пропагандна делатност против ЈНА и оснажен подстицај новостворених политичких партија; (3) програми многих новостворених политичких партија нудили су потпуно нов друштвено-политички систем, укључујући и конфедерално уместо федералног уређења Југославије и, (4) организације СК република и покрајина у политичкој борби са новоствореним политичким странкама, промовисале су нове изборне програме, а неке од њих су и промениле своје називе (СК Србије променио је име у Социјалистичка партија Србије, нап. аут.).

У постојећим условима, када су програми неких новоформираних политичких странака инкорпорирани, између осталог и ставове о формирању репу-

¹⁵ *Стратегија оружане борбе*, Савезни секретаријат за народну одбрану (ССНО), Београд, 1983, стр. 154.

бличких армија,¹⁶ департизација и деполитизација ЈНА представљале су нерешив проблем, првенствено за врховно командовање ЈНА (Председништво СФРЈ) које се није сналазило или је свесно одбијало да се суочи с њим, а могло је да га реши једним актом (наредбом). Кобне заблуде војних и партијских кадрова ЈНА у вези са „департизацијом” војске потврђују бројне чињенице.

Скроман напор у „департизацији” ЈНА је учињен тиме што је допуњен један став Правила службе оружаних снага СФРЈ.¹⁷ Наиме, тачка 13, став један, који је гласио: „Лица на служби у оружаним снагама обавезна су да активно раде на спровођењу политике Савеза комуниста Југославије у јединици или установи, друштвено-политичким и другим организацијама, као и у средини у којој живе”, измењен је и гласио је: „Лица на служби у оружаним снагама дужна су да доследно тумаче и спроводе политику највиших државних органа СФРЈ.”¹⁸ Међутим, имајући у виду конфузну политику највиших државних органа СФРЈ у вези са командовањем ЈНА, ова измена није представљала неки значајнији помак у јачању улоге ЈНА. Став првог човека ЈНА, Савезног секретара за народну одбрану генерала Вељка Кадијевића да „СКЈ никада неће изаћи из ЈНА. Никада,”¹⁹ који је саопштен (1990) највишим војним руководиоцима у Дому гарде у Топчидеру, иначе означен као државна тајна,²⁰ јасно потврђује заблуду или смишљену подвалу дотичног о улози СК у ЈНА у датим условима.

Имајући у виду наведено, могуће је схватити како је настао покушај руководиоца ЈНА да Организацију СК у ЈНА замене новом партијом Савез комуниста – Покрет за Југославију (СК-ПЈ), чиме су у још већој мери урушили интегритет и кредибилитет ЈНА. Таква партијска ангажованост у условима када је била очигледна пропаст комунизма у Југославији и Европи, упркос јасног става садржан у Одлуци 10. Конференције СК у ЈНА о приступању СК-ПЈ „да се не доводи у питање право појединаца да, ако то не желе, не приступе СК-ПЈ”, није обезбеђивано оснаживање ЈНА. Напротив, веома је штетила јер велики број старешина-комуниста се осећао преварен и одбијао да постане члан новостворене Партије. То се догодило упркос интерне интервенције Политичке управе ССНО којом је тражено да припадници ЈНА масовно подрже СК-ПЈ²¹.

¹⁶ Др Фрањо Туђман, лидер политичке странке Хрватска демократска заједница, у интервјуу љубљанском листу „Дело” (од 28. априла 1990), поред осталог, је истакао: „Свакако наш концепт конфедерације, обухвата и преуређење војске, коју убудуће не би могле више да сачињавају национално помешане јединице. Хрватски младићи би убудуће служили војску код куће, а командовало би им се на хрватском језику. Конфедеративно уређење државе предвиђа и регионализацију војске. Заједничка армија и одбрана морају бити слично организоване као и у државама Северноатланског пакта”.

¹⁷ Правило службе ОС СФРЈ, ССНО, Београд, 1985, стр.20.

¹⁸ Симић, Милосав.: *Реформе политичког система и њихов утицај на доградњу општенародне одбране*, Војно дело, Војноиздавачки завод, Београд, 1990, 3-4, стр. 106.

¹⁹ Вукшић, Драган.: *ЈНА и распад СФР Југославије*, Текомграф, Стара Пазова, 2006, стр. 110.

²⁰ Тај став је сутрадан објавио немачки дневник „*Frankfurter Rundschau*”, а словеначки лидер Милан Кучан је кликнуо: „Ово нам је дошло као кец на банку. Сада је свету јасна улога и намена ЈНА” (Исто, стр. 111).

²¹ „Постојање једне такве партије социјалистичке оријентације услов је опстанка федералне Југославије и претпоставка јединства и интегритета наше Армије”, а зашто је тако, јасно се види

Може се констатовати да је приоритетно неразумном ангажованошћу највиших старешина ЈНА, СКЈ у ЈНА постојао и „функционисао” још нешто више од годину дана после званичног „укидања” СКЈ на свом 14. ванредном Конгресу, који је прекинут, на тај начин наносећи непоправљиву штету ЈНА.

Истине и заблуде о ЈНА

О улози ЈНА у распаду СФРЈ постоје многе заблуде и опречна мишљења. Карактеристична су схватања да је ЈНА могла да спаси савезну државу од распада, односно да је то морала учинити, проглашавајући је тиме за основног кривца за нестанак Југославије као државе. Несумњива је истина да ЈНА није могла успешно да изврши своју уставну улогу у већ уставно и практично разграђеној Југославији. Радило се о стању својеврсне немоћи савезне државе у свим кључним функцијама, значи самим тим и у одбрамбеној. У том контексту треба посматрати систематску дефанзиву ЈНА у односу на усклађене офанзивне неоружане-оружане делатности сепаратиста. Наиме, највише војно командовање ЈНА (Штаб Врховне команде) је логично, али наивно очекивало наређење од Врховне команде (Председништво СФРЈ) за употребу ЈНА ради одбране Југославије од агресије сепаратиста. Такву наредбу никада није добило, јер Председништво као колективно тело и највиши орган руковођења одбраном државе, имало је опречне ставове о поступању ЈНА у решавању друштвено-политичке кризе. Зато није могло да делује према члану 316, став 2. Устава: „Председништво СФРЈ утврђује план употребе оружаних снага СФРЈ за случај рата и наређује употребу оружаних снага у миру”. У таквим околностима, Штабу врховне команде једино је преостајало да доследним поштовањем члана 240, став 1. Устава: „Оружане снаге СФРЈ штите независност, суверенитет, територијалну целовитост и овим уставом утврђено друштвено уређење СФРЈ”, донесе самосталну одлуку о употреби ЈНА односно без одобрења Председништва СФРЈ. Радило се о могућности извршења војног удара (преврата) који, као је познато, није се догодио због неодлучности Штаба врховне команде,²² чије могуће последице је данас илузорно разматрати.

Упркос свему наведеном, логично је запитати се: Зашто ЈНА није одбранила СФРЈ? Каква (колика) је њена одговорност за распад СФРЈ? Да ли је ЈНА могла да одбрани СФРЈ од агресије сепаратиста изнутра?

Одговор на поменута и сличних питања треба најпре тражити у нормативно-теоријској сфери одбране СФРЈ, која је легитимно онемогућавала јединствено ангажовање оружаних снага СФРЈ на заштити „независности, суверенитета,, територијалне целовитости и уставом утврђеног друштвеног уређења

из става, да се „СК-ПЈ сматра политичким, идеолошким и правним наследником СКЈ” (Саопштење на конференцији за штампу ССНО, „Борба”, Београд, 19. 11. 1990, стр. 5.

²² У континуалној агресији сепаратиста против СФРЈ постојале су бројне тзв. „црвене линије” кршења уставних одредби о одбрани виталних државних вредности, које су могле представљати узрок за извршење војног удара. Две о којима ће бити више казано у овом тексту, биле су посебно карактеристичне: прва, одлука Председништва СФРЈ у марту 1991. године да не ангажује ЈНА у складу са Уставом и друга, у јуну 1991. године када су словеначко и хрватско руководство прогласили одвајање Словеније и Хрватске од СФРЈ.

СФРЈ”. Наиме, иако је норматива садржала став да „оружане снаге (ОС) чине јединствену целину и састоје се од ЈНА и Територијалне одбране (ТО)”²³, различите надлежности у погледу командовања дотичним компонентама ОС, представљале су озбиљно (непремостиво) ограничење за јединствено ангажовање ради извршење основног уставног задатка.

У вези с наведеним, поменимо да Уставом из 1974. године су уместо јединствених ОС СФРЈ, створене две војске – ЈНА и ТО, чије јединствено ангажовање је било могуће само уколико је евидентно оптимално политичко јединство федералне и републичких политичких елита, које је у драстичном смислу колапсирало 1989/1990. године. Радило се о о компликованом (нефункционалном) систему руковођења и командовања ОС СФРЈ, који је своју немоћ уверљиво потврђивано.

Председништво СФРЈ је по Уставу представљало „највиши орган руковођења и командовања ОС СФРЈ у рату и миру.”²⁴ Председник Председништва СФРЈ је, у име Председништва СФРЈ остваривао врховно командовање – налагање задатака ОС на бази донесених одлука Председништва. Међутим, док су наведену линију командовања у односу на ЈНА карактерисали принципи једнострешинства и субординација (Председник СФРЈ – Савезни секретаријат за народну одбрану – Начелник Генералштаба ЈНА – командатни војних области...) ²⁵, такви принципи нису важили у односу на ТО. Наиме, према Закону о ОНО, члан 11. руковођење и командовање ТО било је у надлежности републичких и покрајинских руководстава: ”Руководјење у територијалној одбрани остварују команданти територијалне одбране и старешине јединица и установа територијалне одбране, у складу са законом. Руководјење територијалном одбраном остварују и комитети за општенародну одбрану и друштвену самозаштиту у складу са чланом 109. овог закона.”²⁶

Таква нормативна решења обезбеђивала су могућност да су се републички и покрајински штабови ТО (највиши војни орган командовања) налазили у стању двојне потчињености (Председништва СФРЈ и Председништва републике-покрајине), а када се узму у обзир и Комитети за ОНО и ДСЗ, била је евидентна тројна потчињеност ТО. Радило се о томе да се остваривање друштвеног циља (одбрана СФРЈ) предвиђало на јединствен начин организовања, припремања и учешћа Федерације и свих других државних и друштвених субјеката. Такав модел одбране државе се звао ОНО и ДСЗ, а чинили су га субјекти, снаге одбране и снаге друштвене самозаштите.

²³ Устав СФРЈ, члан 249. став 2. и Закон о општенародној одбрани СФРЈ, члан 91.

²⁴ Устав СФРЈ, члан 313, став 3. Према Закону о општенародној одбрани, члан 106. „Председништво СФРЈ је утврђивало: основе планова развоја ОС и план развоја ЈНА; основе организације ОС и организацију и формацију ЈНА; утврђује систем руковођења и командовање ОС; прати спровођење утврђене политике руковођења и командовања ОС; план употребе ОС за случај рата и наређује употребу ОС у миру; ...”

²⁵ „Руководјење и командовање у ЈНА остварују старешине јединица и установа ЈНА, у складу са савезним законима” (Закон о ОНО, члан 110, став3.).

²⁶ „Председништво СФРЈ може одлуком о употреби ОС предвидети одређена права и обавезе Комитета за ОНО и ДСЗ у погледу употребе делова ТО” (Закон о ОНО, члан 109, став1.).

Органи руковођења ОНО и ДСЗ на нивоу Федерације били су: Скупштина СФРЈ, Председништво СФРЈ, Савезно извршно веће, Савезни секретаријат за народну одбрану. На нивоу Федерације није постојала институција Комитет за ОНО и ДСЗ, међутим на нивоу република такав орган руковођења је постојао и представљао „гаранцију” да ће Централни Комитет СК републике²⁷ реализовати потребан утицај у одбрану и заштити виталних државних вредности. Комитети су у систему руковођења имали улогу координационих и оперативно-политичких тела. У њихов састав (на предлог СК) улазили су представници СК и других друштвено-политичких организација, друштвено-политичких заједница, организација удруженог рада, месних заједница и ЈНА. Организацијска веза између наведених субјеката се остваривала посредством председника ЦК СК републике који је уједно, по функцији био председник Комитета за ОНО и ДСЗ републике. Чланови Комитета за ОНО и ДСЗ по функцији били су председник председништва, председник народне скупштине, секретари за народну одбрану и унутрашњих послова и други, чиме је обезбеђивано преношење свих одлука, закључака и ставова Комитета линијом руковођења, а у ТО линијом командовања до непосредних извршилаца.

Наведена лукаво смишљена законска диверзија (1974) односно конфузија је омогућавала републичко-покрајинским руководствомима да буду једини ауторитативни орган командовања ТО. Све то се драстично испољавало 1990/91. године у разбијању СФРЈ, а томе је посебно погодовала чињеница што је персонални састав Председништва СФРЈ имао различите ставове о „преуређењу” СФРЈ, односно састојао се од три категорије чланова са становишта њиховог односа према Југославији²⁸. То је резултовало томе да је ЈНА практично постала војска без своје државе, а ТО војска настајућих држава (тадашњих република). Када се узме у обзир и делатност четврте категорије људи у Председништву СФРЈ,²⁹ с једне стране, и неспособност, наивност, несналажљивост и посебно неодлучност Савезног секретара за народну одбрану, начелника Генералштаба ЈНА и других генерала ЈНА, са друге стране, постаје потпуно јасно зашто ЈНА није извршила своју уставну улогу, нити је успешно штитила своје припаднике, саставе, средства и објекте од оружаних напада сепаратистичких оружаних формација.

²⁷ „Комитете за ОНО и ДСЗ и њихове чланове, на предлог Савеза комуниста, именују скупштине одговарајућих друштвено-политичких заједница и органи самоуправљања у организацијама удруженог рада, самоуправним организацијама и заједницама” (*Стратегија оружане борбе*, ССНО, Београд, 1983, стр. 64)

²⁸ „Једни, који су били чврсто опредељени за Југославију и за њен демократски преображај мирним путем. Други, који су били најљући непријатељи јединствене Југославије и чинили све да је разбију, а део њих је директно радио за стране земље и по њиховом налогу. Трећа група су били колебљивци који су варирали од ситуације до ситуације, али, који су, углавном, били непоуздани у свим критичним ситуацијама. Те три категорије људи требало је да колективно доносе одлуке, тако да смо били у ситуацији да представницима и непријатељске стране излажемо наше процене и предлоге” (Кадиевић, Вељко.: *Моје виђење распада*, Компанија Политика, Београд, 1993, стр. 91.).

²⁹ „Три члана Председништва – Дрновчек, Тупурковски и Месић су- нескривено обавештавали господина Цимермана и друге странце о свему до чега су долазили, чак и за време одржавања седница Председништва СФРЈ” (Исто, стр. 66).

Погубне последице тактике „крени – стани”

Под претпоставком да је врховно командовање ЈНА на чијем челу је био мистериозни генерал Вељко Кадиевић³⁰ заиста било посвећено југословенском комунистичком патриотизму (њихово практично поступање очигледно је демантовало такво обележје) и/или компетентно да схвати отворену антијугословенску опредељеност и деловање појединих чланова Председништва СФРЈ и тиме његову укупну немоћ да доноси одлуке о одбрани СФРЈ, несумњиво би употребило ЈНА у складу са њеним уставним задацима или би поднело оставку. С обзиром да није урадило ни једно ни друго, тиме је (не?) свесно саучествовало у разбијању матичне државе. Два догађаја – у јануару 1990. године³¹ била су довољно уверљива да се Штаб врховне команде (ССНО) којим је руководио генерал Кадиевић јасно одреди у смислу адекватне употребе ЈНА и тиме пресудно утиче на актуелна дешавања у вези са опстанком СФРЈ или да својим неадекватним командовањем омаловажи и растури ЈНА. То није учињено, а зашто се Штаб врховне команде ЈНА одлучио да је употребљава на компромитујући начин, односно у корист разбијача СФРЈ, тешко је ваљано одговорити. Шта је било по среди – несналажење, опортунизам, неопрезност, неспособност, нејединство, издаја, неодлучност или комбинација свега наведеног? То посебно зато што, генерал Кадиевић јасно истиче да су знали за неадекватну опредељеност Председништва СФРЈ: „Нама је у Штабу Врховне команде увек било врло јасно с ким имамо посла и ко нам је стварни непријатељ. Утолико пре, што је само такав непријатељ могао у свим доменима – државним, политичким, војним – брзо и компетентно реаговати на све наше предлоге, одлуке и мере...”³². С тим у вези треба напоменути да колебљивост у вези са извршавањем уставних задатака ЈНА није била својствена само Штабу Врховне команде, већ и свим нижим нивоима командовања ЈНА, који из необјашњивих разлога нису предузимали ефикасне мере да успешно заштите припаднике, саставе и објекте ЈНА, о чему постоје многобројни докази. Важно је истаћи да за доношење таквих одлука није била неопходна посебна дозвола претпостављеног старешине, већ изричита обавеза о доследном поштовању

³⁰ „Генерал Вељко Кадиевић представљао се као личност изразито југословенске оријентације... Међутим, био је изузетно вешто прикривен човек Хрватске и Словеније, чија су руководства битно утицала на његово брзо уздизање на дужност Савезног секретара за народну одбрану...” (Секулић, Милисав.: *Југославију нико није бранио а врховна команда је издала*, ВЕСТИ, Београд, 1997. стр. 24-25).

³¹ Први догађај је представљао распад СКЈ на 14. ванредном Конгресу (24. 01. 1990), а други, седница Председништва СФРЈ (30-31. 01. 1990) које као колективни шеф државе и врховни командант ОС СФРЈ, није донело одлуку о ангажовању полиције и војске ради сузбијања оружане побуне Албанаца на Косову. „На седници Председништва права гладијаторска борба. Потпуно смо се поделили на оне који би дигли руке од сваке интервенције на Косову, укинули ванредне мере и пустили власт сепаратистима – и они који сматрају да се доследно морају поштовати и спроводити одлуке Председништва СФРЈ о забрани окупљања ради демонстрација, а да се о демократији може говорити само у условима поштовања закона и постојања јавног реда и мира” (Јовић, Борисав.: *Последњи дани СФРЈ-изводи из дневника*, Компанија Политика, Београд, 1995, стр. 96).

³² Кадиевић, Вељко, исто, стр. 51.

Правила службе,³³ а посебно његове следеће одредбе: **Тачка 6.** „Сагласно одредбама Закона о служби у оружаним снагама војна лица при вршењу службе смеју употребити оружје ако на други начин не могу: 1) да заштите живот људи које обезбеђују; 2) да одбију напад или да отклоне непосредну опасност од напада на објекат који обезбеђују; и 3) да одбију напад којим се непосредно угрожава њихов живот;”³⁴ **Тачка 320.** „За обезбеђење објеката одговорне су старешине јединица, штабова и установа, односно органа којима су поверени на коришћење;”³⁵ **Тачка 483.** „Борбену узбуну могу наредити: а) Савезни секретар за народну одбрану; б) Команданти армија и старешине истог ранга–потчињеним јединицама и установама; ц) остали команданти, старешине установа и командири јединица, а дежурни органи ван радног времена – само у случају непосредног изненадног напада на њихову јединицу или установу”³⁶; и друге.

У преовладавајућем броју случајева суочавања са оружаним нападима на ЈНА, старешине ЈНА су делимично поштовали или нису поштовали наведене одредбе, што је систематски урушавало кредибилитет ЈНА. Наиме рекспектабилан број команданата и командира састава ЈНА поступали су као да наводно „нису знали” како да употребе матични састав у ситуацијама када га нападну паравојни састави сепаратиста, блокирају објекат или искључе струју и воду војном објекту, киднапују припаднике ЈНА и држе их као таоце на месту које је познато чак и јавности (у полицијској станици и сличном јавном објекту).

Формални начин поступања „ошамућеног” Штаба Врховне команде састојао се у декларативном залагању (изјаве, упозорења, претње) за очување ЈНА и комунизма, а суштински је одражавао непредузимање мера да онеспособи (неутралише, разбије, зароби, уништи) оружану силу сепаратиста и тиме створи услове за преуређење СФРЈ политичким средствима. Такво конфузно понашање врха ЈНА, систематски је збуњивало ниже нивое командовања и целокупан састав ЈНА. Насупрот несналажењу ЈНА, разбијачи СФРЈ су имали потпуно јасан циљ – применом силе уништити СФРЈ и успоставити националне државе, а ЈНА и српске „хегемонисте” прогласити кривце за такав расplet југословенске кризе.

Почетак краја кредибилности ЈНА догодио се 2. марта 1991. г. у Пакрацу, Хрватска. Тог дана у 19.30 часова из једног оклопног транспортера хрватске парамилиције отворена је изненадна ватра на војнике 265. бригаде 32. Корпуса ЈНА који су вршили дужност стражара код зграде болнице у Пакрацу,³⁷ Хрватска. Присебни војници ЈНА су узвратили прецизном ватром и оштетили непријатељев транспортер који се повукао у круг зграде полицијске станице. О нападу је извештен командант 32. Корпуса генерал-мајор Јеврем Цокић, који је наредио команданту (потпуковнику) да одмах са јединицом окружи хрватске парополицајце код поменуте станице и разоружа их милом или силом. О таквом свом наређењу је известио команданта 5. Војне области

³³ Правило службе оружаних снага СФРЈ, ССНО, Београд, 1985.

³⁴ Исто, стр. 17-18.

³⁵ Исто, стр. 137.

³⁶ Исто, стр. 203.

³⁷ Опширније у: Цокић, Јеврем.: *Почетак краја*, Српска књига, Рума, 2008, стр. 108-123.

генерал-пуковника Конрада Колшека. До тог тренутка поменути састави ЈНА су поступали према правилима о борбеној употреби. Међутим, од тренутка када је командант 5. Војне области забранио команданту 32. Корпуса да не поступи по издатом наређењу,³⁸ а није издао ново наређење како да поступају дотични састави ЈНА, почела је конфузија, која је систематски повећавана све до потпуног нестанка ЈНА, 15. маја 1992. г., када се ЈНА повукла из Босне и Херцеговине. Наиме, то је био први оружани напад на ЈНА, почетак оружаног непријатељства и објава рата СФРЈ. Одговор ЈНА до нивоа Корпуса био је адекватан и да је подржан на вишим нивоима командовања ЈНА, несумњиво је да би се распад СФРЈ догађао на друкчији начин.

Оружана агресија на СФРЈ у Пакрацу кроз први напад на ЈНА представљао је тест који су успешно положили тактички и оперативни ниво командовања ЈНА, а нису положили највиши нивои командовања ЈНА (командант 5. војне области и ССНО). Основано је тврдити да је тај преломни догађај адекватно анализиран од Штаба Врховне команде (ШВК), несумњиво би се извукле корисне поуке за адекватно поступање у истоветним и сличним ситуацијама. Будући да очигледно није тако урађено, поставља се логично питање: да ли ШВК није знао, није могао, није хтео или је свесно и наивно повлађивао сепаратистима, и на тај начин опасно урушавао интегритет и кредибилитет ЈНА? То су потврђивали бројни и разноврсни оружани напади паравојних и паравојних састава на ЈНА у Хрватској, Словенији и БиХ, у којима је ЈНА, заслугом ШВК углавном показивала немоћ. У том смислу, посебно треба имати у виду својеврсна капитулација Председништва СФРЈ и ШВК 9. јануара 1991. г. у вези са разоружавањем паравојних састава сепаратиста, одбијање Председништва СФРЈ да употреби ЈНА (у марту 1991) и некомпетентност ШВК у јуну 1991. у погледу ангажовања ЈНА у Словенији.

Током 1990. г. југословенска криза се константно компликовала, првенствено због отвореног наговештаја словеначких и хрватских сепаратиста о одвајању Словеније и Хрватске од Југославије. Посебно је забрињавала противуставна ангажованост хрватског руководства која се, поред осталог, састојала у одузимању људских и колективних права српском, конститутивном народу у Хрватској.

Врховништво Хрватске, очигледно свесно да искључиво применом силе може покушати да оствари независност Хрватске, при томе рачунајући да ЈНА неће бити способна да се адекватно суочи са таквим лукавим изазовом, определило се да успостави рекспектабилну оружану силу коју је назвало „Збор народне гарде”, коју ће наоружати и припремити за оружану сучељавање са ЈНА. Своје паравојне активности максимално је интензивирало у другој половини 1990. г. и успело да задејствује „илегалне” паравојне саставе, који су имали у свом саставу око 40. 000 људи. Служба безбедности ЈНА је на основу проверених информација о формирању паравојних јединица и илегалном увозу оружја, омогућила ШВК да извести о томе Председништво СФРЈ и захтева од

³⁸ „Сторнирање добијеног наређења пропратио сам наредбом коју је добро чуо и генерал Прашчевић (из команде 5. ВО, кога је хитно упутио у Пакрац генерал Колшек, нап. аут.): „Ако још један метак испале на војску, осути ватру из свог наоружања и кренути у обрачун на моју личну одговорност” (Исто, стр. 112.).

њега да донесе одлуку о њиховом распуштању и разоружавању. Такав предлог је упућен 11. децембра 1990. г. Председништву СФРЈ, које се састало тек 9. јануара 1991. г., када је донело Наредбу, која је садржала укупно девет тачака,³⁹ чија суштина је била више добровољног него обавезујућег карактера у односу на посредне и непосредне извршиоце.⁴⁰

Према тој Наредби, сви паравојни састави требали су бити расформиран и разоружани до 22. јануара 1991. г. Иако је тог датума на седници Председништва СФРЈ констатовано да је Наредба делимично извршена, није одлучено како остварити њену даљу реализацију. Насупрот томе, хрватске власти су мобилисале резервни полицијски састав и држали у готовости око 50.000 наоружаних људи. „У ситуацији каква јесте, генерал Кадијевић поново маневрише и 29. јануара 1991. г. предлаже да се припреми адаптација плана или да се уради нови план одбране земље, са адекватним размештањем ЈНА у Хрватској и Словенији,”⁴¹ а председник Председништва Борисав Јовић, 30. јануара 1991. г. у свој дневник записује: „Распад Југославије је према америчким оценама неизбежан. Интервенција ЈНА је неприхватљива.”⁴²

Случајно или не, наведена констатација је у потпуности потврђена на заједничкој седници Председништва СФРЈ и ШВК која је одржана 12, 14. и 15. марта 1991. г., са дневним редом „Стање у земљи и задаци Врховне команде”. Предлог ШВК за поменути дневни ред, поред осталог, садржао је и доношење „Одлуке о завођењу ванредног стања на целој територији СФРЈ, подизање борбене готовости ОС СФРЈ, разоружавање и расформирање нелегалних паравојних формација и доношење новог устава и најдуже за шест месеци организовати вишестраначке изборе.”⁴³ Посебно је предложено „подизање борбене готовости ЈНА до нивоа који ће гарантовати поштовање мера ванредног стања, спречавати међунационалне оружане сукобе и грађански рат, осигурати услове за миран, демократски расplet југословенске кризе.”⁴⁴ Међутим, Председништво СФРЈ није прихватило ниједан од понуђених предлога, а ШВК је оствален да се сам сналази у вези са ангажовањем ЈНА.

Издаја Штаба врховне команде – омаловажавање ЈНА у Словенији

После успешних (неометаних) континуираних противуставних делатности словеначких и хрватских сепаратиста ради разбијања СФРЈ и евидентне

³⁹ Ступањем на снагу те наредбе, требало је да се на територији СФРЈ расформирају и разоружају сви оружани састави који нису у саставу ОС СФРЈ; наоружање и опрему требало је да предају најближим јединицама ЈНА; предају оружја су требали да изврше у року од десет дана од њеног доношења; да ће извршење наредбе и инспекцију обезбеђивати састави ЈНА, и да ће наредба бити објављена у средствима јавног информисања (Јовић, Борисав.: *Последњи дани СФРЈ*, Компанија Политика, Београд, 1995, стр. 245-246.).

⁴⁰ Секулић, Милисав.: Југославију нико није бранио а врховна команда је издала, ВЕСТИ, Београд, 1997, стр. 53-67.

⁴¹ Исто, стр. 68.

⁴² Јовић, Б.: исто, стр. 237.

⁴³ Јовић, Б.: исто, стр. 286-304 и Секулић, М.: исто, стр. 81.

⁴⁴ Кадијевић, В.: исто, стр. 113.

немоћи (одбијања) руководства СФРЈ да је адекватно брани и преуређује, руководства Словеније и Хрватске су 25. јуна 1991. г. донела одлуку о „изласку” из Југославије. Тог дана „скоро истовремено Скупштина Словеније усваја акт о издвајању из СФРЈ и проглашава своју самосталност, а Сабор Хрватске једногласно усваја Декларацију о проглашењу самосталне и суверене Републике Хрватске.”⁴⁵ У тренутку доношења наведених агресорских аката, оружани састави словеначких сепаратиста бројали су око 35.000 људи, а хрватских сепаратиста око 200.000 људи. Иако су дотичне одлуке представљале истовестан акт агресије односно политика свршеног чина (уништење СФРЈ), одговор Скупштине СФРЈ је био различит. Наиме, преувеличаван је значај одлуке словеначких сепаратиста и маргинализован значај одлуке хрватских сепаратиста. На такво „несналажење” Скупштине СФРЈ пресудно је утицао део одлуке Словеније да потпуно преузме све функције Федерације на државној граници на територији Словеније, као и да успостави државну границу према осталом делу Југославије. Оценивши такву одлуку Словеније неуставном, Скупштина СФРЈ је затражила од одговарајућих савезних органа да успоставе првобитно стање на државној граници. У складу с тим, „Савезно извршно веће је 25. јуна 1991. г. донело одлуку о непосредном обезбеђивању државне границе на територији Словеније. Ради тога су, у складу са тачком 2. одлуке СИБ-а, ангажоване и одређене јединице ЈНА – око 1.900 војника и старешина са одговарајућом техником – са задатком да ту одлуку спроведу у живот. Јединице ЈНА, иако са релативно малим снагама, су за 48 часова од 137 објеката на граници, заузеле 133 и тиме практично извршиле добијен задатак.”⁴⁶

У таквој ситуацији, генерал Кадијевић уместо да предузме (нареди) мере за учвршћивање постигнутог успеха непосредно ангажованих састава ЈНА (на то га је поред осталог, изричито обавезивало Правило службе ОС, нап. аут.) односно да ангажује друге саставе ЈНА (31, 32, 14, 15 и 10. Корпус 5. Војне области и 5. Корпус РВ и ПВО) и војнички порази оружане саставе словеначких сепаратиста,⁴⁷ он и ШВК су се упустили у давање непродуктивних изјава, чиме су у још већој мери охрабривали словеначке и хрватске сепаратисте, а урушавали морал и физичку безбедност припадника ЈНА у Словенији и Хрватској. Ради се о томе да, док је 1.900 припадника ЈНА изводило поменути операцију, око 15. 000 припадника ЈНА на територији Словеније било је пасивно – у касарнама, изложено провокацијама и оружаним нападима.

⁴⁵ Колшек, Конрад.: *Први пуцњи у СФРЈ*, Дан Граф/Данас, Београд, 2005, стр. 159.

⁴⁶ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 117.

⁴⁷ - „Комбинацијом десанта из ваздуха и са мора, и покретом Вараждинског, Ријечног и Загребачког корпуса, уз адекватну авио подршку, Словенија би капитулирала за највише два дана. Да није било издаје у војном врху наведена могућност би сигурно била искоришћена” (Секулић, Милисав.: исто, стр. 121.).

- „Убеђен сам да су започета дејства ЈНА у Словенији потрајала још само сат-два, Словенија би била на коленима. Нико од старешина није веровао у искреност молби које су стизале у команду Пете војне области. Наредило се да се стане на пола пута што је постала пракса Штаба врховне команде, све до нестанка државе и ЈНА. Државним врху очито није било ни до СФРЈ ни до ЈНА” (Цокић, Јеврем.: исто, стр. 198.).

Апсолутна блокада ШВК, поред осталог, била је евидентна по томе што је процену и предлог Председништву СФРЈ о даљој употреби ЈНА у Словенији, „заснивао на основном опредељењу да ЈНА не може и не треба прихватити улогу окупаторске војске у Словенији, да истовремено не може и не треба прихватити да је се вређа, малтретира, понижава, што се иначе са стварном окупаторском војском не би смело чинити, тако да је једино решење да ЈНА напусти Словенију.”⁴⁸ Наравно, бесконачно разматрање од стране ШВК различитих начина употребе ЈНА у Словенији и избор оптималне варијанте за постизање победе над словеначком оружаном силом,⁴⁹ није спутовало словеначке оружане формације да малтретирају, понижавају и убијају припаднике ЈНА и тако чине помак ка коначном поразу ЈНА. Тако су губици ЈНА⁵⁰ првог дана (27. јуна) износили 7 мртвих и 22 рањених старешина и војника, а оборена су и два хеликоптера. Већ 28. јуна, ЈНА је имала 29 мртвих, 89 рањених и 223 нестала припадника. Укупни губици ЈНА у дводневним борбеним дејствима нису прецизно утврђени. По једним изворима су „44 мртва (6 официра, 6 млађих официра, 30 војника и питомаца, једно грађанско лице на служби у ЈНА и једно неидентификовано лице) и 184 рањена припадника ЈНА,”⁵¹ а према другима „58 погинула и 136 рањених.”⁵²

Реагујући у вези са ситуацијом у Словенији, председник СИБ-а Анте Марковић је у 16.00 часова 28. јуна 1991. г. затражио да се сва дејства обуставе и преговорима реше проблеми, а председник Словеније и заменик ССНО адмирал Стане Бровет постигли су договор о прекиду ватре. Корпуси ЈНА су у 20.00 часова добили наређење о обустави ватре. Међутим, словеначки „територијалци” су наставили нападе. У ствари, руководство Словеније уверено да ШВК није спреман да употреби ЈНА на адекватан начин, определило се да порази ЈНА. За остварење таквог циља имало је савршену стратегију – када је проценило да би ЈНА могла да крене у опсежну операцију, привидно је попустило (обуздавало нападе „територијалаца”), поред осталог и да избегне опасност од могућих великих губитака своје војске, а потом настављало по старом. Тактика ЈНА је била непромењена „крени-стани”. На тај начин је руководство Словеније успело да „принуди” Врховну команду ЈНА да капитулира. Тако је 4. јула 1991. године „Председништво СФРЈ, на предлог војног руководства, усвојило одлуку од осам тачака: успостављање нормалног режима на граници; деблокада јединица ЈНА и повлачење ЈНА у касарне; враћање материјалних средстава; повлачење снага ТО; обезбеђење саобраћаја; пуштање заробљених и поштовање прекида ватре. Ти захтеви требало је да се реализују до 12. 00

⁴⁸ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 119-120.

⁴⁹ „Размотрене су три варијанте. Прва: претходно поразити војне формације Словеније, а потом напустити Словенију.... Друга: Нанети неприхватљиве губитке инфраструктури Словеније и тако је присилити на поштовање одлуке савезних институција о државној граници. Трећа: постићи политичке циљеве комбинованом употребом ЈНА и...” (Исто, стр. 120-121.).

⁵⁰ Колшек, Конрад.: исто, стр. 188.

⁵¹ Група аутора.: *Истина о оружаном сукобу у Словенији*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1991, стр.22.

⁵² Цокић, Јеврем.: исто, стр. 199.

часова 7. јула, а за реализацију одлуке Председништво је задужило своје чланове Васиља Тупурковског и Богића Богићевића.⁵³

У складу са наведеним, капитуланство ШВК је напредовало и кулминирало 15. јула 1991. г. када је усвојио одлуку да предложи Председништву СФРЈ повлачење ЈНА из Словеније. Предлог је усвојен и Председништво СФРЈ је 18. јула 1991. г. и „формално донело одлуку којом се команде, јединице и установе ЈНА са територије Словеније дислоцирају у Босну и Херцеговину, Србију и Црну Гору. За овакву одлуку гласало је шест чланова Председништва, против је био један, а један члан се уздржао.”⁵⁴

Агонија ЈНА у Хрватској

Некомпетентно поступање Врховне команде и ШВК у тзв. „пакрачком случају”, у огромној мери је охрабрило хрватске сепаратисте да још агресивније нападају ЈНА и српски народ у Хрватској. Њихове параполицијске формације су већ 31. марта 1991. г. поново покушале да применом силе тероришу српске цивиле у Плитвицама (убију и ухапсе све оне који им пружају отпор). Иако су акцију извели изненадно, била је неуспешна, јер отпор српског народа је био одсудан. Претрпели су знатне губитке, које би били много већи да састави ЈНА нису узели у заштиту хрватске полицајце.⁵⁵

Евидентно је да се ЈНА у Хрватској нашла у улози „миротворца” да спречава сукобе између хрватских и српских параполицијских састава. Ни још драстичније неуспеле акције хрватских параполицајаца против Срба на простору Боровог Села и околине (Источна Славонија) 1. и 2. маја 1991. г. у којима је погинуло 15 и рањено 20 људи, затим напад на ЈНА у Сплиту, 7. маја 1991. г. када је погинуо један војник, нису представљали адекватно упозорење за отрежњење ШВК ЈНА да преиспита своју стратегију „крени-стани” о ангажовању ЈНА или поднесе оставку. Упркос свему томе, ШВК се заваравало(?) да ће кроз „модификовану улогу ЈНА у односу на улогу утврђену Уставом СФРЈ” успешно извршити задатке: „заштитити српски народ у Хрватској од напада хрватских оружаних формација и омогућити му да консолидује војничко самоорганизовање за одбрану; истовремено припремити ЈНА за рат са Хрватском када га Хрватска отпочне против ЈНА”⁵⁶ (отпочела га је почетком марта 1991. г. у Пакрацу, нап. аут.). Чудновато је дефанзивно-дефетистичко дакле губитничко расуђивање генерала Кадијевића да чека да Хрватска отпочне рат против ЈНА, ако се има у виду, а мора, да је ЈНА припремана да „офанзивним де-

⁵³ Колшек, Конрад.: исто, стр. 260.

⁵⁴ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 121.

⁵⁵ „Под заштитом ЈНА, МУП Хрватске успоставља станицу сигурности на Плитвицама. Понашање ЈНА је дволично. Уместо да онемогући и похапси страну која је самовољно изазвала инцидент, ЈНА се понаша као нека неутрална и међународна страна. То би могло бити тако само зато што је иза таквог поступка стајао војни врх. А стајао је у неразумној жељи да хрватској страни, која га је оптуживала, покаже како ЈНА ради и за Хрвате” (Секулић, Милисав.: исто, стр. 84-85.).

⁵⁶ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 127.

ловањем – нападом као главног и одлучујућег вида борбених дејстава у свим облицима оружане борбе уништава и заробљава живу силу непријатеља, ослобађа објекте и просторе које је непријатељ привремено запосео.”⁵⁷

Та, „Вељкова” тзв. друга фаза рата у Хрватској се догодила крајем лета 1991. г., када су хрватски паравојни састави отпочели свакодневне и свеобухватне оружане нападе на припаднике, саставе, средства и објекте ЈНА у Хрватској. Међутим, ни у таквој понижавајућој ситуацији за ЈНА, генерал Кадијевић уместо да у складу са измењеним генералним политичким циљем – „стварање нове Југославије од народа који то желе, праведан и миран разлаз са оним народима који не желе да остану у Југославију,”⁵⁸ није употребио ЈНА, бар да провери могућност реализације таквог циља. Није познато зашто је одустао од плана да се војнички поразе оружане формације Хрватске⁵⁹ и потом преговара о „скраћеној Југославији.” У том раздобљу, док је ЈНА на терену доживљавала тешку агонију, између ШВК и хрватског руководства су потписивани споразуми о прекиду ватре (укупно је потписано 13 примирја) које је Хрватска грубо кршила, а упркос томе ШВК је остао доследно ефикасан у урушавању и уништењу ЈНА.⁶⁰ То је имало последицу да се положај ЈНА све више погоршавао, а завршио се повлачењем са територије Хрватске. Наглашену улогу у томе имали су Европска заједница (данас ЕУ) и Конференција о Југославији чији председник био је лорд Карингтон.⁶¹

Настанак и нестанак ЈНА у Босни и Херцеговини

У социјалистичкој Југославији, ЈНА је славила 22. децембар као свој рођендан „Дан Армије,” када су на тај дан 1941. године, у босанском градићу Рудо, југословенски комунисти створили Прву пролетерску народноослободилачку бригаду. Догодило се, да Председништво СФРЈ донесе одлуку 3. маја 1992. г. о „укидању” ЈНА управо на простору БиХ. То је објавило следећим саопштењем: „Председништво Југославије је донело одлуку о убрзаном повлачењу из БиХ свих грађана СР Југославије који се налазе на служби у ЈНА у

⁵⁷ Стратегија оружане борбе, ССНО, Београд, 1983, стр. 259.

⁵⁸ Кадијевић, Вељко.: исто, стр. 134.

⁵⁹ Планом се предвиђало да се сви делови територије Хрватске са већинским српским становништвом ослободе од хрватске паравојске, деблокирају блокирани гарнизони, потпуно блокирати Хрватску из ваздуха и са мора, нападним операцијама јединица ЈНА испресецати Хрватску на правцима Градишка – Вировитица; Бихаћ-Карловац-Загреб; Книн-Задар; Мостар- Сплит; ослободити Источну Славонију, а затим брзо наставити дејство на Запад и спојити се са снагама у Западној Славонији...”(Исто, стр. 135.).

⁶⁰ „Кадијевићев положај је био најтежи. Он је командовао војском, која је званично још увек заједничка и вишенационална оружана сила. Незванично, она то више није... Кад дође до нарушавања споразума о прекиду ватре, Кадијевић лично размењује писма са Туђманом, међусобно се оптужују и претећи један другоме...” (Вукшић, Драган.: исто, стр. 242.).

⁶¹ Прва верзија документа Конференције под насловом „Споразум за глобално решење југословенске кризе” од 18. 10. 1991. године, потом је замењен другом верзијом „Предлог споразума за разрешење кризе у Југославији” 23. 11. 1991., а трећом верзијом хашког документа „Предлог ЕЗ за разрешење југословенске кризе” од 31. 10. 1991. године, договорени су услови о статусу српског народа у Хрватској и повлачењу ЈНА из Хрватске.

тој републици. С обзиром да ће се тај процес окончати најкасније за 15 дана, према Уставу СРЈ, више нема основа да Председништво Југославије, нити било који други орган Југославије одлучује о војним питањима на територији БиХ. Председништво Југославије позива руководства три националне заједнице у БиХ - Муслимане, Србе и Хрвате - да се договоре и да се одлуче о преузимању ЈНА чији војни састав чине грађани БиХ, како би се избегле нежељене ситуације и последице.”⁶²

У складу са том одлуком, ЈНА је престала да постоји, односно састави ЈНА из БиХ су се повукли до 18. маја 1992. године у СР Југославију, која је своју оружану силу назвала Војска Југославије. Тако је ЈНА која је настала и ефикасним деловањем максимално оснажила у драматичним условима 1941-1945. године, првенствено због чудноватог неадекватног руковођења и командовања њоме „нестала”, у такође драматичним условима 1989-1992. г. Њен блистави почетак и неславни крај догодио се на простору БиХ.

Недовољно одвраћајуће деловање ЈНА на екстремисте и сепаратисте у БиХ у периоду док су њени састави били изложени разноврсним нападима у Словенији и Хрватској, у приличној мери је утицало на ескалацију екстремизма код свих конститутивних народа БиХ (муслимански, српски и хрватски) у оружане сукобе, који су трајали од априла 1992. до августа 1995. г. Основни носиоци екстремистичких делатности биле су политичке странке - Странка демократске акције (СДА), Хрватска демократска заједница (ХДЗ) и Српска демократска странка (СДС) чији програми у вези са будућности БиХ су се дијаметрално разликовали. Напросто, коалиција СДА и ХДЗ заслепљена илузијом да ће мајоризацијом српског народа успети да успостави унитарну БиХ, с једне стране је константно упозоравала на „опасност по БиХ од Југославије и ЈНА, а са друге стране, стварала и наоружавала паравојне формације. У свему томе, имала је несребичну подршку Хрватске, чији председник Фрањо Туђман је средином децембра 1991. г. за лондонски лист „Дејли телеграф” изјавио да ће Хрватска хитно зграбити делове суседне БиХ.

Финале екстремистичке политике СДА и ХДЗ у БиХ је испољено 29. фебруара и 1. марта 1992. г., када је спроведен референдум на коме су се грађани изјашњавали јесу ли за самосталност и независност ове републике.⁶³ Срби су бојкотовали референдум, будући да су били за останак БиХ у Југославији. У периоду референдума, паравојне формације СДА бројале су око 50 000 Муслимана, а ХДЗ-а око 35 000 Хрвата,⁶⁴ одлучне да се сукобе са ЈНА, чији састави (Бихаћки, Бањалучки, Тузлански, Сарајевски, Билећки и Пети корпус Рв и ПВО) имали су око 90 000 војника, а оружане нападе на српске цивиле су от-

⁶² Радишић, Драган.: *Хронологија догађаја на простору претходне Југославије 1990-1995*, Глас Српски, Бања Лука, 2002, стр.209.

⁶³ „За независну и самосталну БиХ изјаснило се милион и 986 хиљада и 202 грађанина или 99, 43% оних који су изашли на референдум. Од укупног броја грађана БиХ на референдум је изашло 63,4% уписаних у бирачке спискове”(Исто, стр. 189).

⁶⁴ Мијалковски, Милан.: *Пируете заговорника унитарне Републике Босне и Херцеговине и „Херцег-Босне” у саставу „Велике Хрватске”*, Војно-политички информатор, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992, 5, стр.105.

почели неколико дана раније. Дотичне формације су отпочеле општи напад 12. априла 1992. г. након што је председник БиХ Алија Изетбеговић одобрио документ под називом „Директива одбране суверенитета и независности Републике БиХ”, степенована ознаком тајности „Строго поверљиво.”

Творци тог невероватног документа, без скрупула, идентификовали су и прозвали „угрожаваоце” суверенитета и независности БиХ овако: „Непријатељске снаге на територији БиХ су: Југословенска армија – шест корпуса копнене војске и један ојачан ваздухопловни корпус и снаге Српске демократске странке јачине око 80.000–120.000 људи” и открили њихове планове „основни циљ дејства непријатеља је заузимање територије и успостављање Српске републике БиХ.”⁶⁵ ади онеспособљавања „непријатеља” предвиђено је да „брзим и енергичним дејствима сломи нападну моћ непријатеља... одмах изврши заузимање складишта наоружања и муниције, блокира касарне, заузме их и зароби припаднике ЈНА на територији БиХ” и све то реализује у две етапе (прва у трајању од 10 до 15 дана и друга 20-30 дана) „с циљем разбијања непријатеља и стварања услова за његово протеривање са територије Републике БиХ”. За извршење задатка у тачки 5. Директиве наведено је: „Формирати јединице ТО састава: добровољачке јединице, Патриотске лиге БиХ, јединице ТО и остале патриотске снаге на територији општина, све под заједничком командом”.

У таквим условима, опет су на сцени опречне изјаве субјеката командовања ЈНА. Вршилац дужности начелника генералштаба ЈНА генерал-пуковник Живота Панић је изјавио да се „у БиХ понавља сценарио из Хрватске,⁶⁶ да ће ЈНА остати у БиХ тамо где је народ хоће⁶⁷ и да су јој задаци да „онемогући геноцид над било којим народом, посебно српским, јер је он најугроженији и да спречи агресију Хрватске на БиХ, јер је та република још увек у Југославији”. Крајем априла 1992. руководство СРЈ (нова држава Србије и Црне Горе, која је конституисана 27. априла 1992., нап. аут.) је поред осталог, одлучило да се ЈНА повуче из БиХ наредних 15 дана,⁶⁸ односно да у тој републици остане 90 000 војника ЈНА, углавном српске националности из БиХ, над којима може преузети политичко руковођење српско руководство из БиХ. Пошто је одлучено да се повуку и генерали који нису пореклом из БиХ, договорено је да се на то место уместо генерала Вуковића, постави генерал Ратко Младић.

⁶⁵ Исто, стр. 108.

⁶⁶ Према: „Политика”, Београд, 09.04. 1992.

⁶⁷ Потпредседник Председништва Југославије Бранко Костић, 19. априла 1992. године рекао је на Радио телевизији Србије да судбина ЈНА у БиХ зависи, од решења која три њена конститутивна народа буду утврдила о свом политичком статусу и статусу саме Армије. Немамо никаквог разлога да ЈНА задржимо у БиХ ако то не буде интерес њених народа (Костић, Бранко.: *Кључ решења у рукама Муслимана*, Војно-политички информатор, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992, 5, стр. 23.).

⁶⁸ „30. април 1992. Разговор са руководством Срба из БиХ. Бранко Костић, Слободан Милошевић, Момир Булатовић, генерал Милан Панић, Караџић, Крајишник и ја. Савет безбедности УН признао је БиХ. Тамо су се разбуктали међунационални сукоби. Од нас се захтева да повучемо ЈНА из БиХ. Слободан и ја смо то и очекивали и предвидели. Не можемо да доведемо ЈНА у позицију да је прогласе страном или агресорском војском, што неки једва чекају” (Јовић, Борисав.: исто, стр. 448.).

Састави ЈНА током повлачења из БиХ били су изложени честим оружаним нападима муслиманских и хрватских паравојних састава. Посебно су били подмукли напади на колоне ЈНА у Добровољачкој улици у Сарајеву (3. маја 1992) и у Тузли (14. маја 1992) у којима је убијено, рањено и заробљено више десетина војника и старешина. Поводом тога, руководство СРЈ је 8. маја 1992. године размотрило одговорност генерала Милутина Кукањца (командант ЈНА у БиХ) и сменило га са дужности, а оставку је поднео начелник Генералштаба ЈНА генерал Благоје Ацић, који је бранио Кукањца. Истовремено, донета је одлука о престанку војне службе и одлазак у пензију укупно 38 генерала ЈНА.⁶⁹ Тако је окончан неславан крај ЈНА.

Закључак

Каква је била улога ЈНА у распаду Југославије једно је од многобројних питања на која одговоре траже годинама академска заједница и друштво у целини. Реално је да се данас, готово две деценије касније, са одређене историјске дистанце и појаве најразличитијих сведочења многобројних актера, приступа одређеним документима, ова улога јасније сагледава а оптужбе о кривици ЈНА добијају адекватна објашњења. Социјалистичка, федеративна, самоуправна и несврстана Југославија се насилно распала 1991.г. ЈНА која је представљала заједничку оружану силу свих народа и народности заснивала се на Концепцији Општенородне одбране и друштвене самозаштите. Једна од њених најважнијих особина био је идеолошки идентитет чији је кључни фактор била Партија. Узроци немогућности ЈНА да адекватно реагује у процесу распада СФРЈ леже управо у ентропији партијског идентитета СФРЈ, као и то да су полуге командовања, Штаб Врховне Команде и Председништво СФРЈ имали опречне ставове о поступању ЈНА у решавању друштвене политичке кризе.

Да ли су и какве поуке из ових историјских дешавања научене, биће теме за будуће нараштаје, а до тада и даље партијска/е политике ће одлучујуће утицати на друштвена дешавања.

Литература:

1. Bulatović, Momir.: *Pravila ćutanja*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2004.
2. Grupa autora, *Istina o oružanom sukobu u Sloveniji*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1991.
3. Grupa autora, *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990 – 1991. godine*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2002.
4. Cokić Jevrem, *Početak kraja*, Srpska knjiga, Ruma, 2008.
5. Duhaček Antun, *Uspori i pad jugoslovenske obaveštajne službe*, Grafopres, Beograd, 1992.
6. Jović Borisav, *Poslednji dani SFRJ*, Kompanija POLITIKA, Beograd, 1995.

⁶⁹ Исто, стр. 453.

7. Kadijević Veljko, *Moje viđenje raspada*, Politika – izdavačka delatnost, Beograd, 1993.
8. Kolšek Konrad, *Prvi pucnji u SFRJ*, Dan Graf i Danas, Beograd, 2005.
9. Lora Silber i Alan Litl, *Smrt Jugoslavije*, Radio B92, Beograd, 1996.
10. Hadžić Miroslav, *Jugoslovenska narodna agonija*, Dan Graf i Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2004.
11. Mamula Branko, *Slučaj Jugoslavija*, CID, Podgorica, 2000.
12. Mijalkovski Milan, *Opasne i tragične igre vatrom*, Vojno-politički informator, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992, 5.
13. Radišić Dragan, *Hronologija događaja na prostoru prethodne Jugoslavije 1990-1995*, Glas Srpski, Banja Luka, 2002.
14. Randelović Slavoljub, *Legije Jugo razdora*, Trz koneks, Beograd, 1991.
15. Sekulić Milisav, *Jugoslaviju niko nije branio a vrhovna komanda je izdala*, NIDDA, Bad Vilbel i VESTI, Beograd, 1997.
16. *Strategija oružane borbe*, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1983.
17. Vukšić Dragan, *JNA i raspad SRF Jugoslavije*, Tekomgraf, Stara Pazova, 2006.
18. Vudvord Suzan, *Balkanska tragedija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
19. *Zakon o opštenarodnoj odbrani*, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1982.
20. Zečević Miodrag, *Početak kraja SFRJ*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1998.
21. *Ustav SFRJ*, Službeni list SFRJ, br. 9/74.